

І. Б. Морозова

**ЧАСТОТНІСТЬ РІЗНИХ ТИПІВ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ
У МОВЛЕННІ ПЕРСОНАЖІВ ЯК ІНДИКАТОР ЇХНЬОЇ СОЦІАЛЬНОЇ
ТА СТАТЕВО-ВІКОВОЇ НАЛЕЖНОСТІ**

Як відомо, крім власне авторської оповіді і внутрішнього мовлення героїв твору, значну роль у розумінні авторського задуму відіграє також персонажне мовлення, яке повною мірою проявляє себе у діалозі. Очевидно, що персонажі художнього твору мають певні особистісні характеристики. Кожний персонаж має свій соціо-психолінгвістичний портрет, що складається з різних соціальних та психологічних характеристик, які впливають на структуру й емоційне забарвлення висловлювань даного твору [3:42].

Мовленнєвий портрет відіграє чималу роль у створенні літературно-художнього портрета особистості персонажа. Відомий дослідник Т. М. Дрідзе зазначав, що найбільш широкі можливості для розкриття характерних ознак особистості має розмовне мовлення, оскільки воно є невимушеним, спонтанним, суб'єктивно забарвленим, належить неофіційній сфері. Мовлення передає емоції, настрої, повідомляє інформацію про мовця [2:75].

Дана робота є спробою показати, що поглиблене вивчення персонажного мовлення допомагає читачеві визначити за певними ознаками не лише стать і вік мовця, але також і його соціальний стан, рівень його

освіченості, властивості характеру й емоційний стан у певний момент мовлення.

Усі верстви суспільства використовують, в принципі, одну мову (російську, німецьку, англійську). Але залежно від того, до якої саме соціальної групи належить індивід, варіюється використання ним літературної форми мови. Наприклад, люди з вищих суспільних верств використовують широкий лексичний діапазон, частіше звертаються до граматично нормативних конструкцій, тут спостерігається менша кількість порушень правил фонетики. Індивіди, які належать до прошарку робітників і службовців, варіюють своє мовлення залежно від обставин та умов комунікації. Мова представників "соці-ального дна" — це, як правило, набір вульгаризмів, евфемізмів з домішкою діалектної форми мови, оскільки вони мають низький культурний рівень, їх мовлення характеризує порушення граматичних і фонетичних норм.

Таким чином, соціальне обличчя індивіда має значний вплив на його мовлення, але, крім соціальних характеристик особистості, існують також і психологічні характеристики, що доповнюють її портрет. До психологічних характеристик ми відносимо стать і вік мовця, а також його емоційний стан та психіку. Взяті у сукупності соціальні й психологічні чинники істотно впливають на життєві орієнтації і, звичайно ж, на мовну поведінку індивіда.

Вік також впливає на мову того, хто говорить. Так, мовлення дитини суттєво відрізняється від мовлення дорослої людини довжиною мовних відрізків, експресивністю та імпресивністю словоформ. Мова дорослих людей у цьому плані більш стримана, вона більше підкоряється граматичним законам, її лексичний діапазон ширший і багатший.

Мова будь-якого представника суспільства завжди, як правило, емоційна, оскільки мовлення не може існувати відірвано від емоцій. Кожне висловлювання супроводжується емоцією і відбувається на певному емоційному фоні. Однак, як справедливо зазначає А. А. Леонтьєв, "люди, що належать до певної соціальної групи, незалежно від їхніх статево-вікових характеристик, майже однаково передають свої емоції. При цьому чим вищий рівень культури, тим більш стриманими є зовнішні прояви психологічних переживань особистості" [3:12].

Аналіз фактичного матеріалу переконує, що навіть короткі висловлювання сприймаються реципієнтами як культурні лише в тому випадку, коли вони містять парантези типу *please*, *Thank you*, *Sorry* (англійська мова); *будь ласка*, *спасибі*, *вибачте* (українська мова); *Bitte*, *Danke*, *Entschuldigung* (німецька мова). Такий самий висновок робить і М. О. Файонова [4].

Наведемо для порівняння дві пари діалогічних єдностей, взятих відповідно з англійської (а) та німецької (б) художньої прози.

- a) 1) — *Good afternoon, Mr. Goon.*
— *Good afternoon, sir* (E. Blyton)
- 2) — *'Lo! I'm here.*
— *Hi!* (J. Lark)
- б) 1) — *Guten Tag, Frau Klein!*
— *Guten Tag, mein Herr!* (E. Kreuser)
- 2) — *Ehe-he! Peter*
— *Tages!* (K. Dorff)

Незважаючи на те, що й у першому, й у другому випадках відбувається обмін вітаннями, перша пара діалогічних єдностей однозначно сприймається як більш ввічлива, а комуніканти — як більш освічені особи. І дійсно, діалог першого типу (а) ведуть між собою поліцейський та інженер (1) і колеги по школі (2), діалог другого типу (б) ведуть між собою робітники-будівельники (1) та безпритульні діти (2).

Однак мовленнєві характеристики однієї й тієї самої особи будуть змінюватися в залежності від соціально-вікової приналежності партнера по комунікації. Пор., наприклад, репліки покоївки Зосі у діалозі з господинею (а) та своїм чоловіком (б):

- a) — *Proszę, zróbie wszystko, co Pani zyczy.*
- б) — *Idz do licha! Nierobo!* (B. Wierzba)

Очевидно, що коли в першому випадку покоївка прагне дотримуватись певного культурного рівня свого мовлення, то в другому — не перебирає висловів. До психологічних характеристик ми відносимо стать і вік мовця, а також його емоційний стан і психіку. Мовлення дитини також суттєво відрізняється від мовлення дорослої людини довжиною мовленнєвих відрізків, експресивністю та імпресивністю словоформ.

Таким чином, індивідуальний характер персонажа пов'язаний з його статтю, віком, інтелектом, рівнем освіти, професією, державною і соціальною приналежністю, тобто з характерними ознаками особи. Найбільш широкі можливості для розкриття характерних ознак особи дає розмовне мовлення, оскільки воно є невимушеним, спонтанним, суб'єктивно забарвленим і відноситься до неофіційної сфери.

У даній роботі соціальні і психологічні характеристики персонажів розглядаються в комплексі без виділення "соціо" та "психолектів", оскільки між соціологічними та психологічними характеристиками особи існує чимало спільного. Адже мова йдеться про один і той самий об'єкт-особу.

При дослідженні впливу чинника соціальної приналежності мовця на його мовлення персонажі художніх творів були умовно поділені на три групи: "еліта" (вищі верстви суспільства, люди з вищою освітою); "робітники й службовці" (робітники, фермери, сфера побутового обслуго-

вування) та "люмпен" (соціальні низи, що не мають освіти). Зазначимо, що, як показав матеріал даного дослідження, чим вищим є соціально-культурний рівень мовців, тим більше стираються їхні статеві-вікові відмінності.

У ході дослідження творів, написаних англійською, німецькою, українською і польською мовами, загальним обсягом 4000 реплік у кожній з мовних паралелей, були виявлені наступні закономірності використання структур непередикації типу *Oh! Hi!* (англ.), *Ha! Бувай!* (укр.), *Oh! Tschup!* (нім.), *O! Czuwaj!* (польск.) і т. п.

В середньому частотність у мовленні непередикатних конструкцій є особливо високою в умовній групі "люмпен" (46% від загальної кількості непередикатних структур); на другому місці — "діти" (35, 1%), "середній клас" та "еліта" використовують мінімальну кількість структурно-непередикатних реплік (10, 1% та 8, 8% відповідно).

Мовлення дітей групи "люмпен" характеризується більш частотним використанням непередикатних відрізків мовлення. Діти цієї соціальної групи використовують їх в 1, 5 рази частіше, ніж чоловіки, і в 1, 2 рази частіше, ніж жінки. Інакше кажучи, найбільш багатим у плані структурно-непередикатних висловлювань є мовлення дітей.

Такий висновок, на нашу думку, можна пояснити з позиції дитячої психології, по-перше, підвищеним емоційним сприйняттям оточуючого світу і, по-друге, нерозвиненістю мисленнєво-мовних процесів.

Очевидно, що у кожній з досліджуваних мовних паралелей мають місце певні цифрові розбіжності. Однак у середньому можна зробити висновок про наступне:

Проведені дослідження показують, що в мові вищого шару суспільства переважають складні речення, які становлять приблизно 43 % від загальної кількості висловлювань. Більше ніж половину складних речень становлять складнопідрядні речення.

Друге місце за частотністю вживання займають прості речення, що становлять приблизно 39 %. У групі простих речень переважають нееліптичні — 25 %.

Структурно-непередикатні висловлювання становлять всього 2 % від загальної кількості висловлювань представників "еліти". З викладеного вище видно, що представники "еліти" частіше використовують у мовленні складні, прості нееліптичні поширені речення.

Це підтверджує висловлювання В. М. Жирмунського про те, що "у мові освічених набагато чіткіше виявляється усвідомлення норми та почуття мовної відповідальності, яка визначається приналежністю до відомого соціального кола, для якого правильність мови є класовою ознакою освіти та культури" [5].

Половину висловлювань представників середнього шару становлять прості речення, серед яких переважають нееліптичні поширені речення - 30 відсотків від загальної кількості висловлювань. Еліптичні речення, характерні для діалогу, становлять у мові представників даного шару суспільства 20 % — приблизно кожне п'яте висловлювання.

Отже, проведений аналіз підтверджує, що представники середнього шару суспільства займають проміжне місце і за типами висловлювань, вживаних у мові. Так, просте речення — це кожне друге їхнє висловлювання, при цьому складні конструкції вони використовують у кожному третьому висловлюванні, а ускладнені речення — це кожне п'яте висловлювання представників середнього шару суспільства.

Проведені дослідження показали, що частотність вживання тих чи інших типів висловлювань у мові представників шару "люмпен" та дітей приблизно однакова.

В обох випадках перше місце за частотністю використання займає просте речення: 62% у дітей і 61% у "люмпена".

Питома вага еліптичних речень у мові дітей становить 22 %, при цьому у даній групі за частотністю вживання лідирують структурно-непредикатні висловлювання, що становлять 12% — приблизно кожне сьоме-восьме висловлювання. Це підтверджує гіпотезу психологів про те, що діти дуже емоційні у сприйнятті навколишнього світу і часто в мові використовують вигуки, короткі фрази. Кількість висловлювань цього типу у дітей в шість разів вища, ніж у "еліти".

Характерно, що прості речення превалюють над іншими видами висловлювань у мові трьох соціально-вікових груп: діти — 62 %, "люмпен" — 61%, середні верстви — 50 %. У мові ж представників "еліти" переважають складні речення — 43 %.

Цей розподіл за частотністю можна пояснити тим, що інтелект, досвід, освітній та культурний рівні відіграють важливу роль при формуванні мови людей. Таким чином, тільки за частотністю різних типів використаних у тексті діалогу синтаксичних конструкцій можна судити про статеві-вікові характеристики персонажа.

Інакше кажучи, незалежно від того, якою саме мовою ведеться оповідь, можна простежити наявність певного взаємозв'язку синтаксичної організації мовлення персонажа з його соціальною та статево-віковою належністю. Дане спостереження дозволяє накреслити шляхи вивчення функціонування висловлювань у мовленні конкретного індивіда та впливу психологічних і соціальних особливостей людини на синтаксичну побудову її мовлення.

1. **Алимурадов А. Р.** Семантико-композиционное построение английского диалога как коммуникативной единицы текста: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Одесса, 1960.
2. **Дридзе Т. М.** Язык и социальная психология. — М., 1980.
3. **Леонтьев А. А.** Мир человека и мир языка. — М., 1984.
4. **Файонова М. О.** Обучение культуре общения на английском языке. — М., 1990.
5. **Жирмунский В. М.** Национальный язык и социальные диалекты. — Л. 1936.